

Csepregi Zoltán: Udvari lelkész az esztergomi börtönben? Conrad Cordatus (1480k-1546) tevékenysége Magyarországon

<65> Conrad Cordatus egyáltalán nem tartozik az elfeledett, elhanyagolt hazai reformátorok közé. Mind magyarul, mind idegen nyelven találunk róla megbízható lexikoncikket, korszerű tanulmányt.¹ Életrajza szokatlanul világosan, a reformáció korára jellemző fehér foltok nélkül tárul elénk. Hogy mégis az ő udvari lelkészi működését igyekszem a következőkben új megvilágításba helyezni, annak az az oka, hogy a szakirodalomban a személyéhez fűződő homályos háttérű legendák máig állják a sarat az elmúlt évszázadban előkerült megbízható adatokkal szemben.

Udvari papja volt-e Cordatus Mária királynénak (1505-1558)? II. Lajos udvarának feldolgozója, Főgel József – Albert lelkész mellett – őt káplánról tud a király környezetében,² de ha összeszámoljuk azokat, akiket a történeti irodalom Mária papjaiként szerepeltet, szinte ennyi állás is kevés számukra (Conrad Cordatus, Johannes Henckel, Johannes Hess, Johannes Kresling, Paulus Speratus, Thomas Stoltzer). Másik népszerű gondolat az egyháztörténeti hagyományban, hogy mindezeket a káplánokat Brandenburgi György (1484-1543) segítette udvari álláshoz, s ugyancsak ő hívta Budára Simon Grynaeus (1493-1541) és Vitus Winsheimius tanárokat.³ Az utóbbi állítás nem is irreális. A Brandenburgi fivéreknek hihetetlen befolyásuk volt a királyi párra. Akiket ők ajánlottak (többnyire birodalmi nemeseket), azoknak biztos volt a kenye, s a fiatal uralkodóknak mi sem volt fontosabb, mint hogy minél több udvaronc vegye őket körül. Hogy ez aztán katasztrofális következményekkel járt az államháztartásra és felkeltette a magyar nemesség irigységét és féltékenységét, az már közismert történet. Még sincs egyetlen adat sem arra, hogy Cordatus vagy a többi pap György örgróf pártfogoltjai lettek volna, ráadásul udvari állásukról is keveset tudunk.

Az egyetlen közülük, aki már a királyi menyegző évében, 1522-ben biztosan Mária káplánja, pontosabban karvezetője (capellanus, magister capellae) volt, a boroszlói Thomas Stoltzer. A régió legtehetségesebb muzsikusa 1522. május 8-án hívta meg kimondottan Mária kérésére II. Lajos az udvarba,⁴ állását Stoltzer csak ősszel foglalta el, s korai tragikus haláláig (1526) meg is tartotta. Johannes Hess (1490-1547) meghívásáról is van korabeli adatunk. Karl von Münsterberg herceg, csehországi kormányzó, akinek ölsi udvarában Hess éppen tartózkodott, azt írta a boroszlói tanácsnak, hogy Hess nem mehet hozzájuk prédikátornak, mert a

¹ Legutóbb: Új Magyar Irodalmi Lexikon 1,320; Hans J. Hillerbrand: The Oxford Encyclopedia of the Reformation. Oxford/New York, 1996. 1,430k; Gustav Hamann: Conradus Cordatus Leombachensis. Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereins 109 (1964) 250-278; Bencze Imre: Konrad Cordatus, Luther Budáról indult küzdőtársa. In: Fabiny T. (ed.): Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből. Bp. 1984. 132-149.

² Főgel József: II. Lajos udvartartása 1516-1526. Bp. 1917. 65k. Bár ez a sok *capellanus* talán itt az udvari kórus (*capella*) tagjait is jelenti. Más adatok (így Istvánffy) szerint a ferences Antal volt a király gyóntatója: Botka Tivadar: Mária magyar királyné győzelme a vallási gyanúsításokon. Magyar Sion 2 (1864) 19-32, 97-111, 97; Karácsonyi János: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. 1. Bp. 1922. 88k.

³ Ld. David Erdmann: Luther und die Hohenzollern. Breslau, 1883. 112; Zoványi Jenő: A reformáció Magyarországon 1565-ig. Bp. 1922. 36-42; Peter F. Barton: Die Geschichte der Evangelischen in Österreich und Südostmitteleuropa. I. Im Schatten der Bauernkriege - Die Frühzeit der Reformation. = Jahrbuch für die Geschichte des Protestantismus in Österreich 101. Wien, 1985. 150k, 214; Gabriel Adriányi: Luthers Beziehungen zu Ungarn. In: K. Schäferdiek (ed.): Martin Luther im Spiegel heutiger Wissenschaft. Bonn, 1985. 159-182, 164-170.

⁴ Közli: Lothar Hoffmann-Erbrecht: Thomas Stoltzer. Leben und Schaffen. Die Musik im alten und neuen Europa 5. Kassel, 1964. 25k (vö. Tafel I).

királynétől kapott megbízatást s annak kell eleget tennie.⁵ Köztudott, hogy Hess végül mégis a boroszlóiak hívásának engedett, ott lett plébános és reformátor, s Münsterberg hercegnek egy évvel később a boroszlóiakhoz intézett visszahívó kísérlete ugyanúgy eredménytelen maradt.⁶

Conrad Cordatus és Johannes Henckel (1481-1539) álltak ugyan később – mint szó is lesz róla – Mária szolgálatában, de 1522-ben még egyikük sem. Henckel ekkor váltott ugyanis Löcséről a kassai plébániára,⁷ s csak 1526 elején tűnik fel számunkra az udvarban,⁸ meghívását kb. 1525-re tehetjük.⁹ Cordatus viszont, aki kb. 1510-től volt a <66> budai Boldogasszony (Mátyás) templom áldozó papja (presbyter),¹⁰ a királyné prágai koronázása idején, 1522 májusában már Körmöcbányán működött.¹¹ Az az egyébként logikus gondolat, hogy ő pont Mária közvetítésével került volna a királyné birtokát képező bányavárosba,¹² közelről megvizsgálva igen valószínűtlen, mert a friss uralkodónő ekkor egészen más dolgokkal volt elfoglalva, s a ténylegesen a Fuggerek kezében lévő bányavárosokra egyelőre vajmi kevés befolyása volt. A budai pap inkább humanista ismerősei (pl. Bartholomaeus Francofordinus selmeci jegyző) meghívását követhette Körmöcbányára. Cordatus távozása Budáról időben egybeesik azzal, hogy közeli barátja, Simon Grynaeus¹³ 1522 áprilisában beiratkozott a wittenbergi egyetemre,¹⁴ miután rövid budai tanítóskodás után (domonkosrendi?) szerzetesek vádjára letartóztatták.¹⁵ Ebben az egyházpolitikai helyzetben nézhetett biztonságosabb tájak után Cordatus is, jóllehet budai állásáról – úgy tűnik – nem mondott le.

⁵ Gersdorf, 1523. szeptember 13. Közli: Johann Wilhelm Fischer: Reformationen-Geschichte der Haupt- und Pfarrkirche zu St. Maria-Magdalena in Breslau. Breslau, 1817. 50k. Történelmi Tár (továbbiakban: TT) 1885. 352k

⁶ Fischer 1817. 53k.

⁷ Bunyitay Vince / Rapaics Raymund / Karácsonyi János (ed.): Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. 1-5. Bp. 1902-1912. (továbbiakban: ETE) 1,77 (nr. 70).

⁸ TT 1885. 349-351; ETE 1,232k (nr. 226); Erasmus Roterodamus: Opus epistularum denuo recognitum et auctum. Ed. P. S. Allen. 1-12. Oxford, 1906-1958. (továbbiakban: Allen) 6,249-252 (nr. 1660); magyarul V. Kovács Sándor (ed.): Magyar humanisták levelei. 15-16. század. Bp. 1971. 518-520 (nr. 235).

⁹ Thurzó Elek levele Henckel kassai plébánoshoz (Buda, 1525. április 26. TT 1882. 769k) még nem szól udvari káplánságról, de éppen Thurzó ajánlhatta pár hónappal később rokonát, Henckelt Mária figyelmébe.

¹⁰ Cordatus posztillája (Außlegung der Euangelien / an Sontagen unn fürnembsten Festen. Nürnberg, 1556. VD 16 E 4599) 1,304: "200 Ungarischen Gulden, essen, trinken, wie ein grosser Herr und dazu ein lustige Behaussung, hab ich in Hungern gehabt zu Offen und grössere Ehr, denn mir wol anstünde zu sagen." Vö. uo. 2,353; Bencze 1984. 147. 30.j.

¹¹ Bartholomaeus Francofordinus Georg Eiskernek 1522. május 19. ETE 1, 57k (nr. 56); magyarul V. Kovács 1971. 477k (nr. 247).

¹² Igor Kiss: Konrad Cordatus, der Reformator der mittleren Slowakei. Lutherische Rundschau 10 (1960/1) 252-259, 253.

¹³ Julius Müller: Conrad Cordatus, der erste evangelische Superintendent in Stendal. Zeitschrift des Vereins für Kirchengeschichte der Provinz Sachsen 14 (1917) 111-114, 113: „dulcissimus is amicus meus fuit Bude“.

¹⁴ Herbert Rädle: Ein bisher unbeachteter Lebenslauf des Veringerdorfer Humanisten Simon Grynaeus aus dem Jahr 1587. Übersetzung und Kommentar. Zeitschrift für Hohenzollerische Geschichte N.F. 22 (1986) 41-44, 42. 5.j.

¹⁵ „Ibi enim a monachis accusatus incarceration, et nobilium quorundam opera liberatur. Inde Vuittembergam pervenit.“ H. Pantaleon: Prosopographiae heroum atque illustrium virorum totius Germaniae tomus III. Basel 1566. 211, idézi: Gustav Hammann: Bartholomeus Francofordinus Pannonius - Simon Grynäus in Ungarn. Zeitschrift für Ostforschung 14 (1965) 228-242, 238. 56.j. A feljelentés összefügghet II. Lajos 1521. december 24-én keltezett eretnekellenes rendeletével: Johann Soffner: Geschichte der Reformation in Schlesien. Breslau, 1886. 4k.

Paulus Speratus (1484-1551) éppen Budára tartott,¹⁶ amikor 1522 januárjában Bécsben hitvitába keveredett az ottani teológusokkal.¹⁷ Nem említi, hogy Budán az udvarba szólt volna a meghívása, s ez nem is valószínű, mivel a királyi pár éppen ekkor indult Prágába a koronázásra. Bécsben tartott prédikációja következtében azonban nemcsak hogy királyi kegyben nem reménykedhetett Speratus, de budai terveinek is befellegzett. Ám nemcsak a Budára el sem jutó Hess és Speratus itteni működéséről nem lehetnek adataink, hanem Cordatusról sem hallani évekig, csak feltételezhető, hogy a bányavárosi kitérő után visszatért Budára eredeti szolgálati helyére.

Valamikor 1524 júliusában, a királyi pár jelenlétében egy prédikátor német nyelven a pápa és a bíborosok ellen beszélt. A királyi tanács ellenében Mária védelmébe vette az illetőt, akinek a nemesek fenyegetésére mégis távoznia kellett, s a király szigorú rendeletet adott ki a lutheránusok ellen.¹⁸ E rendelet alapján kutattak lutheránus könyvek után augusztus elején a bányavárosokban és az erdélyi szászok között is.¹⁹ Burgio pápai nuncius jelentéséből²⁰ nem derül ki, udvari prédikátor volt-e a szónok, valószínűleg Conrad Cordatus, a budai (német) Boldogasszony templom papja keveredett itt bajba, mert az ő neve éppen ekkor tűnik fel a wittenbergi matrikulában.²¹ és pár nappal később égetik meg testvére, Martin Cordatus szolgáját, a felsőausztriai Johannes Baumgartnert az ő, Conrad Cordatus könyveivel együtt valahol Nyugat-Magyarországon.²²

1525-ben Cordatus visszatért Wittenbergből, s újra Körmöcbányán tűnt fel, most egykori budai kollégájával, Johannes Kreslinggel (1490k-1549) együtt. A források még mindig budai illetőségük szerint említik őket,²³ tehát a bányavárosokban valószínűleg nem állandó alkalmazásuk volt, hanem vendégpredikátorok voltak. Kresling a budai Szent György (kápolna) plébánosaként szerepel, míg Cordatus – Guidoto velencei követ jelentésében – „uno Priosto di S. Maria”, azaz a Boldogasszony templom papja, amit az egyháztörténetírás Mária királyné udvari papjává ferdített.²⁴ Mivel későbbi értesülések szerint ők szabályosan meghívott prédikátorok voltak Körmöcbányán,²⁵ érdemes tisztázni, pontosan milyen

¹⁶ „Ich war gen Ofen zu eynem prediger bestellt und auffgenommen, war gleich daran, solt mich hinab rollen lassen, da fiengen die tolln theologie zu Wien eyn spil mit mir an.“ ETE 1,77k (nr. 71); Hans-Joachim König: Aus dem Leben des Schwaben Paulus Speratus. Blätter für Württembergische Kirchengeschichte 62 (1962) 7-63, 63 (1963) 104-138, 114.

¹⁷ Speratus 1522. január 12-én prédikált Bécsben, beszéde (Von dem hohen geluebd der Tauff...) 1524-ben jelent meg Brandenburgi Albrechtnek szóló ajánlással Königsbergben; kiadása: König 1962. 29-63.

¹⁸ ETE 1,135k (nr. 141.).

¹⁹ Gustav Hammann: Mag. Nicolaus von Sabinov. Ein Beitrag über den Humanismus und die frühe Reformation in der Slowakei. Zeitschrift für Ostforschung 16 (1967) 25-44, 40. ETE 1,140-142 (nr. 146)

²⁰ Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Series secunda. Tomus primus. Relationes oratorum pontificiorum. Vatikáni magyar okirattár. II/1. Magyarországi pápai követek jelentései 1524-1526. Budapestini, 1884. (továbbiakban: MV) 23; ETE 1,142k (nr. 147).

²¹ Magyar Történelmi Tár 6 (1859) 215k; ETE 1,548. Ld. még: Payr Sándor: Cordatus Konrád budai pap, Luther jó barátja. Ösvény 10 (1928) 23-64.

²² Fraknói Vilmos: Magyarország a mohácsi vész előtt. Bp. 1884. 125; ETE 1,148k (nr. 151); Martin Luther: Werke. Kritische Gesamtausgabe (továbbiakban: WA). Briefwechsel (továbbiakban: WABr) 3,373k (nr. 793). Vö. Payr Sándor: Cordatus Konrád könyvecskéje Magyarország és Ausztria romlásáról (1529). Ösvény 10 (1928) 163-171, 166.

²³ ETE 1,202-204 (nr. 195k); Peter Ratkos: Dokumenty k baníckemu povstaniu na Slovensku (1525-1526). Bratislava, 1957. 29k (nr. 2): „Conradum presbiterum et Johannem Cryslyngh plebanum sancti Georgij Budensis”. ETE 2,216-224 (nr. 189); magyarul: V. Kovács 1971. 543-551 (nr. 262).

²⁴ Pl. Zoványi 1922. 41.

²⁵ A besztercebányaiak levele Szalkayhoz 1525. december 29.: „qui olim verbi Dei ministri fuerunt apud nos“ (ETE 1,227k, nr. 220); Luther, Melanchthon és Bugenhagen: „Nam in Pannonia cum in quadam Ecclesia modeste, pie et legitima vocatione iussus doceret Euangelium“ (WABr 9,245, nr. 3540).

minőségben szolgáltak itt. Több adatunk is van rá, hogy az 1520-as években Besztercebányán és Körmöcbányán a városi tanács alkalmazott a saját költségén rövidebb időre vendégprédikátorokat.²⁶ Ennek a gyakorlatnak a hátterében az egyházi reformokra hajló tanácsosok és az ezeket fékező plébánosok ellentéte állt. Ahol nem sikerült a meglévő papi állásokat evangéliumi szellemű igehirdetőkkel betölteni, ott a város gondoskodott új alkalmazásokról. Cordatusék <67> tehát nem a hagyományos, hanem a reformatori egyházjogi felfogás szerint voltak itt legitim prédikátorok.

Cordatust és Kreslinget a besztercebányai plébános, Szebeni Miklós jelentette föl szóban 1525 húsvétján Szalkay László hercegérseknél, akit – jóllehet váci püspöksége után már egy éve töltötte be a legmagasabb hazai egyházi hivatalt – csak ekkor szentelt pappá Lorenzi Campeggio pápai legátus Esztergomban. A kancellári tisztelet is betöltő prelátusnak pont jól jött, hogy ezzel az eretneknymozással visszaállíthatja a köznemesi párt szemében megingott tekintélyét. Vádként csak a lutheri prédikáció és Kresling házassága merült föl,²⁷ tehát ekkor még senki nem varrta az ugyanekkor kitört bányászfölkelést a prédikátorok nyakába (ezt csak Verböczy István nádor teszi meg egy évvel később²⁸). Formális eljárást ugyan soha nem indítottak Cordatusék ellen, s eleinte kíméletesen is bántak velük,²⁹ de a két pap végül 38 hetet töltött az esztergomi börtönben³⁰ iszonyú körülmények között: egy jóságos őrtől kaptak macskát, hogy annak dorombolása álmukban elhajtsa róluk a kígyókat.³¹ Cordatus 400 aranyforintja is fogvatartói kezében maradt.³² 1526 tavaszán szabadult a két rab ismeretlen módon: Melanchthon két különböző helyen más-más irodalmi toposszal él (1. kiderül az igazság, 2. a jóságos őr megszökteti őket;³³ a királyné beavatkozásáról most kivételesen nem esik szó), Szalkay prímásnak már valószínűleg nem volt szüksége a kirakatperre, s talán a bányavárosok decemberi együttes közbenjárása sem volt hatástalan.³⁴ Cordatus (talán Kreslinggel együtt) ismét Wittenbergnek vette az útját. Nem tudni, Cordatus melyik wittenbergi útjához kapcsolható következő emléke, mert valahányszor menekülnie kellett „az ige miatt”, Luther háza mindig tárva volt előtte: a reformátor egyszer pénz szűkében ezüstpoharait ajánlotta fel számára.³⁵ Ha Cordatus Esztergomban rekedt vagyonára gondolunk, talán leginkább 1526-ba illik ez a jelenet. A nélkülözésnek mindenesetre hamar

²⁶ Hammann 1967. 38k.

²⁷ ETE 1,204 (nr. 196): „per auersi maridato“. Vö. ETE 1,207 (nr. 200); MV 224.

²⁸ 1526. április 13-án. ETE 1,253 (nr. 245): „populum... Lutherana eciam heresi per preallegatos concionatores imbutum ac depravatum...“

²⁹ Schneyder Dénes írja Budáról Körmöcre 1525. augusztus 16. (Ratkos 1957. 71, nr. 32): „Dy prediger sitzn noch, aber nit hartt. Ir sach ist verschoben, byß der pyschpeck reverendissimus von Gron perschändlich hinauff (kan Gron) kumbt.“

³⁰ Cordatus posztillái (1556) 2,361: „Und wie die Ungarn 38 Wochen mich gefangen hielten“.

³¹ „Und als im die Schlangen im Turn vil angst gemacht haben, hat in der Wechter, der solcher sachen ein verstand gehabt hat, disen rath geben: Er wolte ihm eine katzen in den thurm herunter senden, derselben solt er erstlich zu essen geben, so oft er gespeiset würde, dar nach auch den Schlangen, So wurden die Katz die Schlangen, in seinem schlaff abtreyben, welches also geschehen ist. Denn so er geschlafen hat, ist die katz umb in gangen, unnd hat gebrommet, und keine Schlange zu im gelassen.“ Melanchthon előszava Cordatus posztilláihoz, 1554. augusztus 1. Philipp Melanchthon: Epistolae, iudicia, consilia, testimonia aliorumque ad eum epistolae quae in Corpore Reformatorum desiderantur. Edidit Henricus Ernestus Bindseil. Halle, 1874. Mit einem Nachtrag von Robert Stupperich. Hildesheim/New York, 1975. 360-364 (nr. 384); Conrad Cordatus: Tagebuch über Dr. Martin Luther 1537. Ed. Hermann Wrampelmeyer. Halle, 1885. 14. 6.j.

³² Melanchthon uo.; Wrampelmeyer 14. 4.j.: „Und ihm Vierhundert Hungerisch gulden genommen.“

³³ WABr 9,245 (nr. 3540): „Sed tandem, quia innocentia eius omnibus nota erat, dimissus“; és a posztillákhoz írt idézett előszó: „Ernach hat jm Gott durch disen Wechter aussgeholfen“.

³⁴ ETE 1,227k (nr. 220).

³⁵ WA Tischreden (továbbiakban: WATR) Wrampelmeyer 1885. nr. 56.: „Ad me cum Witembergae agerem propter Verbum, quotidies dixit [Luther]: Cordate, si vos pecuniam non habetis, ego aliquot adhuc habeo cyphos argenteos.“

vége szakadt, a következő évtől mindkét menekült Alsó-Sziléziában működik: Cordatus a liegnitzi akadémián tanít,³⁶ Kresling Boroszlóban jut papi álláshoz.³⁷

Cordatus nem lett ugyan a magyarországi reformáció mártírja, de tőle származik az első hazai mártírológia. 1529-es művében³⁸ és 1556-os posztillájában³⁹ sorolja fel a Magyarországon mártíriumot szenvedett evangélikusokat: az ismeretlen Bragman Gergelyt,⁴⁰ testvére szolgáját, a már említett Baumgartner Jánost (1524), egy névtelen budai polgárt (1525)⁴¹ és Gregori libetbányai tanítót (1527), akinek vértanúsága még századunkban is történeti vita tárgyát képezte.⁴² Gustav Hammann egyháztörténész méltán adja Cordatus szájába az antik közmondást: „Veritas odium parit” (Ha igazat mondasz, betörik a fejedet).⁴³

Mivel Márkus Mihály nemrég újra felvetette a lehetőséget, hogy a budai Conrad Ryss talán Cordatussal azonosítható,⁴⁴ ki kell térnem erre a kérdésre is. 1525-ben ugyanis Zürichben vagy Augsburgban megjelent egy határozottan Zwingli teológiáját képviselő rövid vitairat a következő szerzőtől: Cunrad Ryss zu Ofen.⁴⁵ Az azonosítást Payr Sándor korábban teológiai érvek alapján zárta ki,⁴⁶ Márkus ötlete, hogy a felvett humanista név (Cordatus) mellett talán Ryss a reformátor eredeti családneve volt, azért vethető el, mert többek között Cordatus sajátkezű monogramjából is pontosan tudható, hogy őt eredetileg Hertznek hívták.⁴⁷ Az írást és Cordatust egyaránt ismerő Luther sem kapcsolta össze őket egymással.⁴⁸ Még mindig az a legvalószínűbb, hogy a nevet és a budai vonatkozást fiktívnek tekintjük: ezzel az álcával igyekezhetett a valódi szerző elterelni magáról a figyelmet egy olyan környezetben, ahol a zwingliánus úrvacsoratan nem találkozott elismeréssel. A kortársak Michael Keller (Cellarius) augsburgi lelkész, <68> a későbbi filológusok Johannes Landspergert tekintették a röpirat szerzőjének.⁴⁹ Ezt a megoldást az is támogatja, hogy a címlapon kívül semmi nem utal Ryss művében Budára, s egyébként sincs nyoma ilyen nevű személynek a magyar királyi városban.

1528-ból biztos adataink vannak végre arra, hogy Cordatus a királyné magyaróvári környezetében lelkészkedik. Először Luther egyik leveléből értesülünk arról, hogy Cordatus (aki vagy Ferdinánd eretnekellenes rendelete,⁵⁰ vagy a schwenckfeldiánusok nyomása miatt hagyta ott a liegnitzi akadémiát) Máriától kapott meghívást,⁵¹ majd Mária Magyaróvárról bátyjához, Ferdinándhoz címzett levelében olvashatunk arról, hogy egy szentségeket tagadó

³⁶ WABr 4,138-140, 163 (nr. 1055, 1076).

³⁷ Gustav Hammann: Johannes Kresling. Jahrbuch für Schlesische Kirchengeschichte 44 (1965) 7-12, 9.

³⁸ Vrsach warumb Vngern verstöret ist / Vnd ytzt Osterreich bekrieget wird. [Erfurt], 1529. VD 16 C 5056. Idézi: Payr Sándor: Cordatus Konrád könyvecskéje Magyarország és Ausztria romlásáról (1529). Ösvény 10 (1928) 163-171.

³⁹ 2,361.

⁴⁰ Az Vrsach-ban: Braman.

⁴¹ Vö. ETE 1, 210, 212k (nr. 205, 208).

⁴² Századok 1902.; Evangélikus Lap 1913. 50. szám.

⁴³ Hammann 1964. 277k.

⁴⁴ Márkus Mihály: Conrad Ryss – Zwingli ismeretlen tanítványa a mohácsi csata előtti években Budán. Confessio 22 (1998:3) 80-82.

⁴⁵ ANtwurt dem Hochgelerten Doctor Joan. Pughenag ufs Pomern, Hirt zu Wittenberg, uff die Missive, so er an den Hochgelerten Doctor Hesso Leerer zu Preßlaw geschickt, das Sacrament betreffende. Durch Cunrad Ryssen zu Ofen gemacht. Vö. Magyar Könyvszemle 3 (1878) 101.

⁴⁶ Payr 1928. 38-40.

⁴⁷ Hammann 1964. 253, 268.

⁴⁸ Luther Spalatinnak 1526. március 27. WABr 4,41-44 (nr. 989.).

⁴⁹ WA 19,459. 1.j.

⁵⁰ 1527. augusztus 20. Soffner 1886. 105k; ETE 1,333 (nr. 332); Kurt Engelbert: Die Anfänge der lutherischen Bewegung in Breslau und Schlesien IV. Archiv für Schlesische Kirchengeschichte 21 (1963) 133-214, 184.

⁵¹ WABr 4,402k (nr. 1234).

vándorprédikátor tűnt fel a környéken. Ezt Mária elűzte, s tanainak megcáfolására egy „Bibliában jártas igehirdetőt” alkalmazott, aki attól eltekintve, hogy a két szín alatti úrvacsorát szorgalmazta, nem tért el az „igaz tanítástól”.⁵² Mária Ferdinánd – a reformatori tanítást képviselő prédikátor befogadását rosszálló – válaszelevelének hátára jegyezte föl, hogy „her Conrad prediger” volt az illető.⁵³ Ezekben a hetekben tehát Cordatus valóban a királyné udvari papja volt. A király azt is nehezményezte, hogy húga újfent egy Luther-művet olvasott (valószínűleg az egyébként elég konzervatív *Von der Wiedertaufe an zwei Pfarrherrn* címűt⁵⁴), de Mária kikérte magának a rendreutasítást.⁵⁵ Az utóbbi levél soraiból azt is megtudni, hogy az özvegy királyné immár egy feddhetetlen lelkészre tett szert, aki a már említett Johannes Henckel kassai plébánossal azonosítható. Henckel azonban már azelőtt felváltotta Cordatust Mária udvarában, hogy Ferdinánd tollat ragadott volna a fenti ügyben,⁵⁶ tehát a magyar-cseh király szigorú katolicizmusa nem közvetlenül, hanem inkább vádaskodó tanácsadói útján készítette hűgát, hogy megváljon börtönviselt lelkészétől és újra a mérsékelt reformer kassai plébánost nyerje meg szolgálatára. Henckel első dolga volt Mária mellett, hogy újra levélben fordult Erasmushoz, aki előtt magasztalta úrnője evangéliumi buzgalmát, s arra kérte a humanistafejedelmet, ajánlja egy munkáját az özvegynek (ez lesz majd a *De vidua christiana*).⁵⁷

Ezzel sikerült is már felrajzolnom a hátterét annak az érdekes közlésnek, melynek hitelét többnyire kétségbe vonta eddig a kutatás. Brandenburgi György 1529. január 15-én küldött haza, Ansbachba egy éneket, „amit a király húga, Mária királyné a bátyja ellen írt, mivel ez elűzte az ő keresztény prédikátorát”.⁵⁸ A *Mag ich unglück nit widerstan (Bár hitmért szenvednem kell)* kezdetű Ma-Ri-A-akrosztikonos korál harmadik változatáról van szó, melynek eredetijét Friedrich Spitta – számomra meggyőzően – Albrecht von Brandenburg porosz hercegnek (György öccsének: 1490-1568) tulajdonítja, s 1525-re datálja.⁵⁹ (Ez az erőteljes, sokáig Luther szerzeményének tartott ének 1983-ig gazdagította a magyar evangélikus énekeskönyvet, ekkor azonban politikai tisztogatás áldozata lett.) György örgróf értesülésének megbízhatóságát, azaz Mária énekköltői tevékenységét általában a következő érvek hivatottak cáfolni:

- Mária nem tudott jól németül
- Mária mindig lojális volt bátyjával szemben
- Ferdinánd nem üzte el húga egy papját sem

Ugyan több verset nem ismerünk Máriától, sajátkezű német nyelvű levelei bizonyítják, hogy nyelvi készségei képessé tették egy már kész költemény átalakítására, míg a további ellenérveket az alapján, amit az 1528-as magyaróvári eseményekről fent írtam, el is ejthetjük. Bár az éneket nem említik sem Albrecht, sem Mária fennmaradt levelei, György információjának hitelességét és a királyné 1528-as (társ)szerzőségét elfogadhatónak tartom,

⁵² Die Korrespondenz Ferdinands I. Bd. II/1-2. Familienkorrespondenz 1527 und 1528 / 1529 und 1530. Ed. Wilhelm Bauer, Robert Lacroix. Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 30-31. Wien, 1937-1938. (továbbiakban: Bauer / Lacroix) 214-217 (nr. 183).

⁵³ Bauer / Lacroix 268-270 (nr. 207).

⁵⁴ 1528. WA 26,144-174.

⁵⁵ Bauer / Lacroix 270-272 (nr. 208).

⁵⁶ Fraknói Vilmos: Henckel János, Mária királyné udvari papja. MTA II. Ért. 2/5. Pest, 1872. 19k; ETE 1,383 (nr. 391).

⁵⁷ TT 1885. 353k; ETE 1,393k (nr. 401); Allen 7,418-420 (nr. 2011); magyarul V. Kovács 1971. 533-535 (nr. 259). Henckel és Erasmus levelezése ettől kezdve már nem szakad meg.

⁵⁸ Theodor Kolde: Markgraf Georg von Brandenburg und das Glaubenslied der Königin Maria von Ungarn. Beiträge zur Bayerischen Kirchengeschichte 2 (1896) 82-89, 85.

⁵⁹ Friedrich Spitta: Die ungarischen Königslieder. Monatsschrift für Gottesdienst und Kirchliche Kunst 14 (1909) 325-343, 340.

azzal a megjegyzéssel, hogy „Mária királyné <69> éneke” nem Ferdinánd, hanem egy többszámú ellenfél ellen irányul („míg Isten elpusztítja *azokat, akik* megfosztanak az Ő igéjétől”), ami azokra az intrikus udvaroncokra vonatkoztatható, akik – a testvérek levélváltása szerint – Máriát és környezetét többször eretnekséggel vádolták Ferdinánd előtt. Hogy György örgróf maga mennyire ismerte Cordatust, arra csak egy közvetett adatot találtam: egy Achatius nevű lelkészt 1535-ben mint „második Conradot” ajánlanak neki sziléziai rezidenciájára, Jägerndorfba.⁶⁰

Cordatusnak háromszor kellett Magyarországról menekülnie, s mindhárom alkalommal Wittenbergnek vette az útját (1524, 1526, 1528). Egyik ilyen útján valószínűleg nemcsak a bőrét mentette, hanem más értékes rakománya is volt. A bevezetőben említett Thomas Stoltzer ugyanis még Budán Mária kifejezett kérésére zenésítette meg Luther német zsoltárfordításait, s ezekben a motettákban (melyek a zenetörténet első nem latin nyelvű polifón zsoltárai) a maga művészi eszközeivel tett hitet az evangélikus tanítás mellett.⁶¹ Stoltzer 1526 februárjában (valószínűleg úrnője, Mária háta mögött) Albrecht von Brandenburgnak ajánlotta fel szolgálatait,⁶² s Cordatusék esztergomi kiszabadulásával egyidőben útnak is indult hozzá északra, de egy megáradt morva patakban életét vesztette. Az elhunyt zeneszerző kéziratai nemsokára hogy - hogy nem éppen Wittenbergben tűnnek fel,⁶³ ami vagy azzal magyarázható, hogy Stoltzernek 1526 tavaszán útítársa volt a Wittenberget ugyanekkor szerencsésen elérő Cordatus, vagy azzal, hogy a jog szerint Mária tulajdonát képező zeneműveket két évvel később Magyaróvárról vitte magával Wittenbergbe az újra menekülni kényszerülő reformátor (nem zárható ugyan ki egy ismeretlen személy szerepvállalása a Buda-Wittenberg levélforgalomban, ezzel azonban – bármennyire izgalmas feltevés is – most nem foglalkozom). Ezek a zsoltárfeldolgozások mindennél világosabban tanúskodtak ugyanis a Luthernek szóban is elújságolt hír mellett: Mária királyné az evangéliumhoz vonzódik.⁶⁴

A Mária és Luther közötti közvetlen kapcsolat egyengetőjének főleg Mária nővérét, Izabella dán királynét (1501-1526) szokták emlegetni, aki száműzetése idején Wittenbergben Lucas Cranach házában is lakott és a reformátor igehirdetésének hatására két szín alatt vett úrvacsorát.⁶⁵ A Stoltzer-motetták sorsa azonban Cordatus szerepét állítja reflektorfénybe, s Izabella korai halála miatt a kapcsolat további épülésének adatait is kifejezetten Cordatus örökölte ránk, aki elsőként kezdte lejegyezni Luther asztali beszélgetéseit.⁶⁶ A Mária-Luther kérdés ismertetése és elemzése azonban már nem ennek az előadásnak a feladata.⁶⁷

⁶⁰ David Erdmann: Markgraf Georg von Brandenburg und seine Verdienste um die Reformation in Oberschlesien II. Correspondenzblatt des Vereins für Schlesische Kirchengeschichte 2 (1883) 17-33, 22. Innen végül Achatius Selmezbányára kerül Kresling (!) mellé iskolamesternek (Breznyik János: A selmezbányai ágost. hitv. evang. egyház és lyceum története. I. Selmezbánya, 1883. 80, 82).

⁶¹ Lothar Hoffmann-Erbrecht: Zahlensymbolik in Thomas Stoltzers deutschen Psalmmotetten. Jahrbuch für Schlesische Kirchengeschichte 67 (1988) 7-19.

⁶² Lothar Hoffmann-Erbrecht 1964. 33-34 (vö. Tafel II).

⁶³ Lothar Hoffmann-Erbrecht: Stoltzeriana. Die Musikforschung 27 (1974) 18-36.

⁶⁴ ETE 1,294-295 (nr. 285); WA 11,552skk; magyarul: Magyar Luther Könyvek 5,29-30.

⁶⁵ II. Keresztély dán király Luthernek 1526. január 28. WABr 4,23-26 (nr. 976).

⁶⁶ Pl. WATR 2,313 (nr. 2311a).

⁶⁷ Ld. Csepregi Zoltán: „Ich will alle ding wol erfahren.“ Mária királyné és udvari papjai. Lelkipásztor 75 (2000) 202-208.